
Գ. ՋԱՀՈՒԿՑԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻ ՀՆԴԵՎՐՈՊԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՅՈՒՐԻ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

Նախապես նշենք, որ իր բազմակողմանի ու բազմաբնույթ գիտական աշխատություններով հանդերձ՝ ակադ. Ջահուկյանին միջազգային ճանաչում բերեցին հատկապես նրա հնդեվրոպաբանական ուսումնասիրությունները: Հարկ է նկատել, որ լեզվաբանության այս բնագավառը բավականաչափ բարդ է թե՛ ուսումնասիրության նյութի ընդգրկման, թե՛ համապատասխան մեթոդաբանության և թե՛ համակողմանի տեսական գիտելիքների ու տարբեր լեզուների իմացության անհրաժեշտության տեսակետից: Եվ պատահական չէ, որ այսօր համեմատաբան-լեզվաբանների թիվն աշխարհում մեծ չէ, և այն կարելի է դասել, այսպես կոչված, «առանձնահատուկ» մասնագիտությունների շարքին: Նկատել ենք նաև մի հետաքրքիր օրինաչափություն. համարյա բոլոր խոշոր լեզվաբաններն իրենց ուսումնասիրությունները սկսել են հենց այս ոլորտում: Այս առումով բացառություն չէր նաև ակադ. Ջահուկյանը, որն այս դժվարին բնագավառ մուտք գործեց արդեն նախորդ դարի 50-ական թվականներին՝ ականավոր լեզվաբաններ Հ. Աճառյանի, Գ. Ղափանցյանի և մյուսների կողքին: Այս ժամանակաշրջանը յուրահատուկ էր նաև նրանով, որ հնդեվրոպաբանության երկարամյա զարգացման ընթացքում կուտակվել էր հսկայածավալ տեսական և փաստական նյութ, իսկ համեմատաբան-լեզվաբանները զբաղված էին դրանց ամբողջացմամբ ու դասակարգմամբ: Թերևս այդ է պատճառը, որ ակադ. Է. Ադայանը, գնահատելով այդ ոլորտում Աճառյանի կատարած աշխատանքները, գտնում էր, որ այստեղ այլևս որևէ նոր բան անել հնարավոր չէ¹: Սակայն Գ. Ջահուկյանը, թեև ավանդական հնդեվրոպաբանության հետևորդ էր, ելնելով այդ բնագավառում առաջ քաշված նոր տեսություններից ու դրույթներից, փորձեց ավելի առաջ գնալ: Այդ բանին, անշուշտ, մեծապես նպաստեց տարբեր լեզուների նրա իմացությունը, որի շնորհիվ նա կարողացավ խորանալ հնդեվրոպաբանական նորագույն տեսությունների էության մեջ և իր սեփական ներդրումն ունենալ դրանցում: Ասենք նաև, որ Ջահուկյանը հնդեվրոպաբանական որևէ ընդհանուր նոր տեսություն առաջ չի քաշել թերևս այն պատճառով, որ նա այս բնագավառ մուտք է գործել հիմնականում հայերենի

¹ Տե՛ս Է. Բ. Ադայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Եր., 1962, էջ 184:

պատմական հիմքերի պարզաբանման նպատակով, սակայն իր բազմակողմանի ուսումնասիրություններով լրացրել և ճշգրտել է դրանք՝ ներգրավելով նաև նոր և հիմնավոր փաստեր: Այդ ընթացքում ձևավորվում են նաև Ջահուկյանի տեսական դրույթները հնդեվրոպաբանական տարբեր խնդիրների վերաբերյալ, որոնք նրան միջազգային ճանաչում են բերում: Նրա շնորհիվ էր, որ հնդեվրոպաբանական նորագույն տեսություններում հատուկ նշանակություն տրվեց նաև հայոց լեզվի փաստերին, և շատ դեպքերում դրանցում այդ փաստերը դիտվում էին առաջնային²: Միաժամանակ, Ջահուկյանը հիշյալ տեսությունների նկատմամբ ցուցաբերում է որոշակի զգուշավորություն և միշտ կարծես միջին դիրք է գրավում երկու հակադիր տեսակետների միջև, որը պայմանավորված է հնդեվրոպաբանության յուրահատկությամբ, եթե նկատի ունենանք, որ այդ տեսություններն ունեն հիմնականում վարկածային բնույթ և յուրաքանչյուր նոր լեզվաբանական, հնագիտական կամ պատմագիտական հայտնագործություն շատ կարճ ժամանակամիջոցում փոխում է դրանց նկատմամբ վերաբերմունքը: Չնոռանանք նաև, որ հնդեվրոպաբանությունը գործ ունի լեզուների նախագրային ժամանակաշրջանի պատմության հետ, որ համապատասխան լեզվական փաստերի բացակայության պայմաններում հետազոտողի համար տարբեր տեսակետների ու ենթադրությունների դաշտ է բացում: Երկար տարիներ զբաղվելով Ջահուկյանի համեմատաբանական ու հնդեվրոպաբանական ուսումնասիրություններով՝ նկատել ենք, որ չկա հնդեվրոպաբանական որևէ տեսություն կամ դրույթ, որին անդրադարձած չլինի նա: Ընդ որում, նրա համապատասխան վերլուծություններն աչքի են ընկնում այնպիսի խորությամբ ու ճշգրտությամբ, որ եթե նա որևէ տեսակետի վերաբերյալ նույնիսկ միանշանակ կարծիք չի հայտնում, ապա ընթերցողն ինքը, ելնելով այդ վերլուծություններից, կարող է կոնկրետ եզրակացության հանգել: Այս առումով, մեր կարծիքով, հատկապես հիշատակման է արժանի 1967 թ. Ջահուկյանի հրատարակած «Очерки по истории дописьменного периода армянского языка» ուղենշային աշխատությունը, որտեղ նրա առաջարկած դրույթներն ու վարկածները հետագայում հաստատվեցին հնդեվրոպաբանական և տիպաբանական տարբեր հետազոտություններով, ու թեև այն պատկանում է Ջահուկյանի վաղ հետազոտությունների թվին, դեռ այսօր էլ արդիական է և իր նշանակությունը չի կորցրել: Փորձենք հնարավորինս համառոտ անդրադառնալ լեզվաբանի այն դրույթներին, որոնք սերտորեն առնչվում են հնդեվրոպաբանական նորագույն տեսություններին:

Նախ շատ կարևոր է, որ Ջահուկյանի կողմից հստակեցվեցին և

² Տե՛ս հատկապես **Гамкрелидзе Т., Иванов В.** Индоевропейский язык и индоевропейцы. В двух томах. Тбилиси, 1981-1984:

սահմանվեցին լեզուների նախագրային ժամանակաշրջանների ուսումնասիրության մեթոդների էությունը և գործադրման պայմանները: Ի տարբերություն ավանդական հնդեվրոպաբանության, որը կիրառում էր հիմնականում արտաքին վերականգնման մեթոդը (այսինքն՝ նախաձևերի վերականգնում ցեղակից լեզուների փաստերի հիման վրա), Ջահուկյանը կարևոր է համարում նաև ներքին վերականգնումը՝ կոնկրետ լեզվի առավել հնատիպ բարբառային փաստերի վրա, որոնք կարող են հանգել ընդհանուր նախալեզվային վիճակին: Այս կերպ Ջահուկյանը հիմնավորում է նաև հնդեվրոպական բարբառների առաջացման նոր տեսություններից մեկը, ըստ որի՝ ցանկացած առանձին լեզվի ձևավորումը մեկ լեզվաընտանիքի ներսում տեղի է ունենում մի քանի բարբառային տարածքների առաջացմամբ՝ միաժամանակ: Սա իր հերթին հանգեցնում է լեզուների և լեզվական ձևերի տարբերակայնության գաղափարին, որը կարևոր ներդրում էր համեմատաբանության բնագավառում, էթե նկատի ունենանք, որ բնական լեզուն երբեք մեկ տարբերակով հանդես չի գալիս: Լեզվական փաստերի ժամանակագրավորման համար Ջահուկյանը հաջողությամբ կիրառեց նաև ամերիկացի լեզվաբան Մ. Սվոդեշի լեզվաժամանակագրական մեթոդը՝ իր կողմից ներմուծելով հետադարձ հաշվարկի եղանակը: Այդպիսով նրա կողմից իրականացված՝ հայերենի նախագրային ժամանակաշրջանի շրջանաբաժանումը (որ համընկնում է հնդեվրոպական ընդհանրության քայքայման շրջանի հետ) հնդեվրոպաբանների կողմից լայն ճանաչում գտավ: Այս շրջանաբաժանումը կարևոր է ոչ միայն հայագիտության, այլև հնդեվրոպաբանության համար այն առումով, որ նրա կողմից սահմանված «վաղնջահայերեն» իր առանձնահատկություններով պետք է առավել մոտ լիներ համահնդեվրոպական վիճակին: Համապատասխան արդյունքները հնարավորություն ընձեռեցին լեզվաբաններին լայնորեն գործադրելու հայերենի փաստերը հնդեվրոպաբանական տարբեր տեսությունների հիմնավորման նպատակով, որ արեցին մասնավորապես Թ. Գամկրելիձեն և Վ. Իվանովը, որոնք, ելնելով դեռ Հ. Պեդերսենի կողմից առաջ քաշված՝ այսպես կոչված «նոստրատիկ տեսությունից», հայերենի փաստերն օգտագործում էին այդ տեսության հիմնավորման նպատակով: Ջահուկյանը թեև փոքր-ինչ այլ կերպ էր պատկերացնում նոստրատիկ ընդհանրությունը, այդուհանդերձ իր մի շարք ստուգաբանական հետազոտություններով փորձեց լրացնել Վ. Իլիչ-Սվիտիչի նոստրատիկ բառարանը:

Արդի համեմատաբանությունը հիշյալ տեսության առաջադրմանը զուգահեռ սկսեց քննարկել նոստրատիկ ընդհանրության, ինչպես նաև հ. ե. ընդհանրության տեղաբաշխման կամ նախահայրենիքի հարցը: Այդ առումով Ջահուկյանը դեռ Գամկրելիձեից և Իվանովից առաջ հայտնում է վերջինիս՝ Առաջավոր Ասիայում գտնվելու վարկածը, որն

այսօր ընդունում է գիտնականների մեծ մասը: Այստեղ ուրվագծվում է նաև նրա տեսակետը հայասերենի՝ որպես հայերենի հիմքի վերաբերյալ տեսակետը: Դասելով հայասերենը հ. ե. լեզվաընտանիքի խեթալուվական ճյուղին և բացահայտելով հնդեվրոպական – ուրարտական գուգահեռներ՝ մի շարք ուսումնասիրություններում լեզվաբանը պարզում է, որ հայերենի այն արմատները, որոնք մինչ այդ համարվում էին անհայտ ծագման, կա՛մ հնդեվրոպական են, կա՛մ էլ ունեն հ. ե. շերտից տարբերվող այլ օրինաչափություններ: Այսպիսով հայերենի հիմնական հ. ե. շերտի կողքին նա տարբերում է՝ ա) հնագույն փոխառություններ այլ հ. ե. լեզուներից. բ) բառեր, որոնք հնդեվրոպական և հնդեվրոպականին մոտ լեզուների (այդ թվում՝ հայասերենի և ուրարտերենի) ենթաշերտային ազդեցության հետևանք են. գ) հիմնական շերտի փոխակերպումներ, որոնք հնագույն բարբառային տարբերությունների հետևանք են. դ) միջնորդական փոխառություններ հ. ե. լեզուներից. ե) հայերենի օրինաչափություններն արտահայտող, սակայն անբացատրելի բառեր: Հայերենի և ուրարտերենի փոխհարաբերության հարցում ելնելով «նոստրատիկ ցեղակցության» տեսությունից՝ Ջահուկյանը գտնում է, որ ուրարտերենը և խուռիերենը (խուռաուրարտական լեզվաընտանիքի լեզուները) հեռավոր ցեղակցություն ունեն հ. ե. լեզուների և, հետևաբար, նաև հայերենի հետ: Այդ դեպքում հայերենի փաստերը ձեռք են բերում կարևոր նշանակություն ինչպես հնդեվրոպական – խուռաուրարտական ցեղակցության, այնպես էլ ընդհանրապես «նոստրատիկ» ցեղակցության տեսության հիմնավորման համար: Իր հետագա ուսումնասիրություններում Ջահուկյանն ավելի է ճշգրտում հայերենի ու փոքրասիական հնագույն լեզուների փոխհարաբերությունը: Մասնավորապես, հայասերենի փաստերի նոր վերլուծությամբ ապացուցում է, որ այն հնդեվրոպական լեզու է և հայերենի հիմքը, այլ կերպ՝ անցման օղակը հ. ե. լեզվից հայերենին, իսկ ուրարտերենի համար գրում է. «Երկար տարիներ նվիրելով ուրարտական արձանագրությունների լեզվի ուսումնասիրությանը՝ մենք եկել ենք այն եզրակացությանը, որ հիշյալ բանաձևերի բառապաշարն ու քերականական կառուցվածքը հնարավոր է մեկնել հայերենով, այսինքն՝ այդ բանաձևերը համարել հայոց լեզվի առաջին գրավոր տեքստերը»³: Այս եզրակացություններն, անշուշտ, փոխում են ոչ միայն հայերենի և ուրարտերենի փոխհարաբերության վերաբերյալ մինչև այդ գոյություն ունեցած պատկերացումները, այլև առաջարկում են ընդհանրապես փոքրասիական հնագույն լեզուների հետ հայերենի ունեցած լեզվական աղերսների խնդրի լուծման նոր ուղիներ:

Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում Ջահուկյանի կողմից

³ Գ. Ջահուկյան, Ուրարտական արձանագրությունների ներածական բանաձևերի հնարավոր հայկական բնույթի մասին, «ՊԲՀ», № 1, 2000:

հայերենի դիրքի ճշգրտումը ցեղակից լեզուների շրջանում: Ի տարբերություն հիշյալ խնդրի վերաբերյալ մյուս հայտնի ուսումնասիրությունների՝ նա հ. ե. լեզվաընտանիքում հայերենի բարբառային յուրահատկությունները սահմանում է միաժամանակ հնչյունական, քերականական և բառային գուգաբանությունների հիման վրա՝ գործադրելով նաև քանակական վերլուծության հայտնի մեթոդը: Կիրառելով նույնպես իր իսկ կողմից մշակված առավել հավաստի ստուգաբանությունների ընտրության, հ. ե. միասնության շրջանում գուգահեռ ձևերի զարգացման տարբերությունների, տարբեր հատկանիշների առանձնացման, ինչպես նաև փաստերի գնահատման սկզբունքները՝ լեզվաբանը հ. ե. լեզուները դասակարգում է ըստ հայերենի նկատմամբ ունեցած մերձավորության աստիճանի: Մույն հոդվածի սահմաններում, ցավոք, հնարավոր չէ հանգամանորեն անդրադառնալ հնդեվրոպական արդի այնպիսի տեսություններին, ինչպիսիք են «կոկորդայինների» և «կատկայինների» վարկածները, որտեղ մեծ ներդրում ունի նաև Ջահուկյանը: Նշենք միայն, որ այդ տեսությունների օգնությամբ նորովի են մեկնաբանվում ոչ միայն հնդեվրոպական ու ոչ հնդեվրոպական լեզուների ծագման ու զարգացման պայմանները, այլև հասնում ենք մինչև ընդհանրապես մարդկային լեզվի առաջացման ու տարածման ժամանակաշրջան: Առանձին կարևորություն է ներկայացնում արդի համեմատաբանության մեջ հաճախ կիրառվող տիպաբանական հավանականության սկզբունքի գործադրումը Ջահուկյանի կողմից: Նա առաջ է քաշում տիպաբանական կաղապարների արտալեզվական հիմնավորման հարցը, այսինքն՝ վերականգնումը պետք է լինի ոչ միայն լեզվաբանորեն ճիշտ, այլև իրական: Տվյալ դեպքում նա նկատի ունի վերականգնվող ձևերի տիպաբանական հավանականությունը իրացման տեսակետից. հնչույթների համակցման իրական հնարավորությունները վանկի մեջ և այդպիսով վանկինը՝ բառի, բառինը՝ շարույթի, իսկ շարույթինը՝ նախադասության մեջ: Ասենք, որ այստեղ մենք տեսնում ենք լեզվական միավորների իրացման բնականության տեսության սաղմեր, որը Եվրոպայում և Ամերիկայում զարգացվեց ավելի ուշ: Հետագայում այս մոտեցումը նա կիրառեց ձևաբանության մեջ և վերականգնվող նախաձևերը դիտարկում էր ոչ թե որպես մաքուր, այլ խոսքում իրացվող և խոսքային մյուս միավորներով պայմանավորված ձևեր: Սա իսկապես նոր մոտեցում էր լեզուների ծագումնաբանական տիպաբանության մեջ, որի շնորհիվ Ջահուկյանը կողմից ստեղծվեց լեզվական ձևերի կաղապարավորման իր տեսությունը, որը մի շարք յուրահատկություններով տարբերվում էր նման այլ տեսություններից: Ջահուկյանն իր վերջին գործերում անդրադարձավ նաև հնդեվրոպաբանության առավել վիճելի շարահյուսության խնդիրներին, եթե նկատի ունենանք, որ արդի հնդեվրոպաբանների մեծ մասը խուսափում է

այս խնդիրների քննարկումից, գտնելով, որ գրավոր տեքստերի բացակայության պայմաններում նախադասության մասին խոսելն իրական չէ: Այս առումով Ջահուկյանի վերլուծությունները ոչ միայն հետաքրքիր են, այլև արդյունավետ հնդեվրոպական լեզուներում շարահյուսական գուգաբանությունների սահմանման տեսակետից⁴:

Ամփոփելով ասենք, որ վստահ չենք, որ այս հոդվածով կարողացանք լիարժեքորեն ներկայացնել ակադ. Գ. Ջահուկյանի վաստակը հնդեվրոպաբանության բնագավառում, և, կարծում ենք, որ այն հատուկ և խոր ուսումնասիրության կարիք ունի, քանի որ նա անդրադարձել է նաև հնդեվրոպաբանության բազմաթիվ առանձին այլ խնդիրների և դրանց վերաբերյալ առաջարկել իր սեփական լուծումները, որոնք այսօր լայն ճանաչում ունեն: Ասվածը վերաբերում է թե՛ հնդեվրոպական նախալեզվի ու լեզուների և թե՛ այդ լեզուների միջև տարբեր փոխհարաբերությունների խնդիրներին:

Հետևաբար կարծում ենք, որ Գ. Ջահուկյանի աշխատությունները դեռ երկար ժամանակ կլինեն ոչ միայն հայագետների, այլև հնդեվրոպաբանների սեղաններին:

Բանալի բառեր – հնդեվրոպաբանություն, համեմատական քերականություն, տիպաբանական վերլուծություն, նոստրատիկ տեսություն, համակարգային վերլուծություն, հնդեվրոպական լեզուներ, ալիքների տեսություն, ծագումնաբանական ցեղակցություն

ЮРИЙ ГАБРИЕЛЯН – Г. Джаукян и современные индоевропейские теории. – В статье интерпретируются теоретические взгляды Г. Б. Джаукяна в области индоевропеистики. Принадлежит к представителям классической школы индоевропейского языкознания, учёный обращался и к вопросам, выдвинутым новейшими исследователями. Речь идёт прежде всего о так называемой „ностратической теории” происхождения и развития индоевропейских и неиндоевропейских языков. Исходя из неё, но руководствуясь собственными подходами, Джаукян не только уточнил место армянского и родственных ему языков, но и установил связи между языками различного происхождения. Он усовершенствовал методы глоттохронологии и типологической вероятности, что привело к новым оригинальным выводам.

Ключевые слова: индоевропеистика, сравнительная грамматика, типологический анализ, ностратическая теория, системный анализ, индоевропейские языки, теория волн, генетическое родство

YURI GABRIELIAN – G. Jahukyan and the Modern Indo-European Theories. – In this article, the author has tried to represent Jahukyan’s investment in contemporary Indo-European theories. Although Jahukyan mainly represents the field of classical Indo-European studies, he has also dwelt on the problems of contemporary Indo-European studies in his works and has often suggested his own solutions. This concerns, first of all, to the so-called “nostratic theory”, on the basis of which Jahukyan has elabo-

⁴ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, Եր., 2003:

rated his own approaches about the origin and development of related and non-related languages. In the same way proceeding from the modern theories of linguistic chronology he has accomplished the chronology of facts of the Armenian language and its related languages and their spatial distribution according to isoglosses. Meanwhile, Jakubyan's approach is widespread in Indo-European studies and is used by many linguists. With the combined use of the above-mentioned principles, the linguist has also regulated the general and different development circumstances of related and non-related languages.

Key words: *Indo-European studies, comparative grammar, typological patterns, nostratic theory, systemic analysis, Indo-European languages, wave theory, genealogical affinity of languages*